

NOVICE

kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči.

Novice izhajajo v Ljubljani
vsak teden dvakrat, nam-
reč v sredo in saboto.

Odgovorni vrednik Dr. Janez Bleiweis.

Veljajo za celo leto po pošti
4 fl., scer 3 fl., za pol leta
2 fl. po pošti, scer 1 fl. 30 kr.

Tečaj XI.

V saboto 15. oktobra 1853.

List 83.

Zakaj in kako se zemlja izpije in izmolze.

(Dalje in konec.)

Vzroki, po katerih rodovitnost zemlje uboža, so:

1. Preobilna moča; preobilna voda poplavi vse tiste rudninske obstojne dele zemljiša, ki se v nji stopiti dajo; kar je pa rastlinskih in živalskih za živež rastlinam potrebnih, jih skisa. Živa priča tega so nam vsaki dan močirne zemljiša.

2. Pomanjkanje mokrote. Če zemljišu nasproti vode manjka, se tisti deli, ki so živež rastlinam, v nji raztopiti ne morejo, in kar se ne raztopi, ne da rastlinam živeža; tudi ostanjki rastlinskih korenin, ktere ostanejo po košnji ali žetvi v zemlji, se ne morejo zgnojiti, ampak se spremené v nerodovitno oglju enako resjo perst, ki polagoma iz zemlje zgine. Živa, veličanska priča tega so štepe in velike pešene planjave, kjer so nekdanj gojzdi bili, pa so ves les izsekali in niso skerbili za nov zarod.

3. Če se na navadnih njivah, senožitih in gozdh zemlji z žetvijo, košnjo, sekanjem lesa in grabljenjem stelje več jemlje, kakor po gnoju in zraku povrača.

Poglavni vzrok, da oslabé in obožajo obdelovane zemljiša, je iskati v tem, da zginejo tisti raztopljeni drobci zemlje, ki imajo gnjilice in fosforno kislino v sebi. Od pogube teh drobcov posebno izvira nerodovitnost zemljiš, včasih pa tudi od pogube pepélika, apnice ali lojnice, morebiti tudi od pogube žveplene kisline.

Opešajo in nerodovitne postanejo:

- a) revne, rahle in lahke zemljine veliko pred kakor teške ilovnate;
- b) zemljiša visokoležeče in suhe pred kakor niske in bolj vlažne;
- c) ki imajo plitvo zemljo in se plitvo orjejo, popred, kakor take, ki imajo globoko zemljo in se globoko orjejo;
- d) ki se slabo ali s slabim gnojem gnojijo, popred kakor take, ki se obilno gnoje z močnim, dobro podelanim, zlasti dobro gnjilčnim in fosforokislím gnojem;
- e) goličave popred kakor z rastlinami zarašene zemljiša;
- f) zemljiša, na katerih sadeži redko stojé in kateri nimajo veliko perja, veliko pred od taci, ker bolj košate rastline gostó stojé;
- g) če se ravno tisti sadeži zmiraj na enem zemljišu pridelujejo, bo njiva veliko prej opešala, kakor taka, na kateri se pridelki večkrat preminjajo;

h) rastline, ki potrebujejo več časa za rast, izpijejo zemljo bolj od taci, ki hitreje z njive pridejo, zato jo izmolzejo taki, ki na nji popolnoma dozore, hitreje od taci, ki se še zelene kosijo;

i) rastline, od katerih malo korenin in perja na zemljišu ostane, veliko pred od taci, ki ji popušajo več taci ostanjkov.

Iz naštetih teh vzrokov, po katerih se zemlja poprej zmolze in oslabi, bo vsak kmetovavec lahko presodil, kako ravnati, da se bo zemljiše njegovo, naj bo njiva, senožet ali gojzd, rodovitniši obdržalo.

Natoroznanske reči.

Močélke.

Močélke (česko: polévnicí, nemško: Infusions-Thierchen) so neizrečeno male, sploh le s kukami ali zveksavnimi steklicami vidne živalice, katerih je posebno neizmerna množica po močah in stoječih vodah.

Nekdanj so ljudje mislili, da se veliko gomazi izleže iz zgoli nesnage, ali iz vlažnosti. Tako so bili tudi za terdo prepričani, da močélke se same po sebi zaredé, ako se vode vlije na živališino ali rastlinsino in toplota zraven pritisne; drugači pa, da se nikoli in nikakor ne vplodijo. Ta napaka je marsiktere in tudi naravoslovca Okna v velike zmote napeljala. Slavni natoroslovec Ehrenberg še le je v svojem spisu: „Die Infusionsthierchen als vollkommene Organismen“ 1838 dokazal, da tudi te naj manjši živalice se natorno in navadno plodijo, kakor druge živali. Skoz drobnogled, ki vsako reč milionkrat zveksa, je Ehrenberg vidil, da na tistih krajih, kjer so se močélke po nalivanju vode pokazale, so njih gnide ali neizrečeno majhne jajčica že poprej bile. Te močélčje gnide so namreč tako majhne in tako lahne, da jih zemeljski sopar prav lahko kviško dvigne; z dežjem doli padajo, nar manjši sapica jih iz mesta na mesto prenaša; kar s samim dihanjem jih silno množico v sebe vlečemo. Ako tedaj k tém gnidam pride primerna toplota, se začno leči, kakor pišanci iz kokošjih jajc, ako se hranijo tri tedne v ravno toliki toplini, ko likorsna bi pod kokljo bila. Tako delajo po Egiptovskem, kjer se pišeta v gorkih pečéh ležejo, ter iz košare jajc košaro pišančkov dobijo.

Sicer pa je plodenje in plemenjenje teh živalic razločno kakor pri večjih živalih, in pa tako obilno, da se jih iz ene živalice, ako ni kacega prekazka, utegne do šestnajst milionov en dan razplemeniti.

Vse te zvérice imajo usta in znotranje prežívne in prebavivne orodke, so tedaj pravi organizmi ali životnice, ne pa brezredne smerkolinke, ki bi skoz poverhino živež v sé jemale, kakor se je poprej mislilo. Marsiktere rudnine, kakor neki kremení, likavniki (Polier-

schiefer), tripli, polopalniki itd. niso nič drugoga, kot zgolj oklepi neštevilnih močelk. Nekatere močelke se vedno gibljejo po svoji močavi, druge na nekakem receljnu mirno sedé. Živijo se nekaj od razpadajočih živališin in zelišin, nekaj ena drugo žró. Da se s prostimi očmi sploh ne morejo viditi, je lahko spreviditi, ker manjši zmed njih merijo komaj tri tusoči del ene ride ali linije.

Zgodovina tobaka.

(Konec.)

Tako časten je tobak pod imenom „zel kraljice matere“ in „zel sveta“ kmalo pot najdel do višji gosspode. Naj večji slavo pa je dosegel po tem, ko se je grofinja Ruffé-ova po rabi tobakove vode znebila lišajev, ki so več let gerdili lice njeno. Od tistihmal ga ni bilo gotovskega zdravila zoper terdovratne lišaje in garje, in kakor blisk se je razširila slava njegova iz Pariza po srednji in južni Evropi.

Tako je bil zares Janez Nikot prvi, ki je tobak v Evropo prinesel, in sto let potem ga je slavní Linné zato počastil, da je tobakovo pleme kerstil po njegovem imenu „Nicotiana“.

Na Angleškem je bil najdenik Virginie Sir Walter Raleigh prvi, ki je Angleže učil tobak piti, ko je že v letu 1586 Sir Ralph Lane tobakovo seme iz Amerike pritovalil.

Na Francoskem so vpervič pod kraljem Ludevikom XIII. (1610—1643) tobak nosljati začeli.

Na Holandskem je neki zdravnik Korneli Bontekov, ki je s tobakom kupčeval, njegovo zdravilno moč tako priporočal, da je ljudem, ki se lotijo ga piti ali nosljati, Metuzalemovo starost obetal. Se vé, da je želel vsakdo Metuzalem biti.

Pa kakor vse, kar se presilno hvali, svoje nasprotnike najde, tako se je godilo tudi s tobakom. Nekdaj „sveta zel“ je postala kmalo „hudičeva zel“. Že Elizabeta, kraljica Angleška, je ostro prepovedala tobak nosljati v cerkvi, in kdor se je pregrešil zoper to prepoved, so mu vzeli tobačnico. Kralj Jakob I. je v letu 1619 sam spisal knjižico, v kateri na vso moč graja tobak, ki je začel celó ženstvo okuževati. Ker vse to svarjenje ni nič pomagalo, je leta 1604 velik davek naložil na tobak, in kmetovavcem Virginskim je ostro prepovedal, da nobeden ga ne sme več kakor 100 funtov pridelovati.

Ravno tako oster zoper tobak je bil naslednik Jakoba, kralj Karl I. Po tem izgledu se je ravnal papež Urban VIII., ki je v letu 1624 preklel tobak. To prekletstvo je terpelo do papeža Inocencia XII. (1691—1700), ki je tobaku spet milost skazal; le v cerkvi sv. Petra je bilo še prepovedano ga nosljati. Benedikt XIII. pa (1724—1730), ki je tobak sam kaj rad nosljal, je pa tudi to prepoved preklicati dal.

Tudi v družih deželah je imel tobak hude sovražnike. Sultan Amurath IV. je v letu 1610 na ulicah v Carigradu zapazil nekega človeka, ki je dobrovoljno iz pipice tobak pihal, — kaj stori sultan? Nos mu ukaže prebosti, pipico skoz vtakniti in ga gnati po mestu v svarjenje družim, ki se prederznejo tobak piti.

Tudi Rusovska vlada je preganjala tobakarje, jim je žugala nose odrezati in je posebno sodnijo odločila, kateri so zapadali tobakarji. Ravno tako je storila ljudovlada v Bernu v Švajcu, kjer je enaka sodnija bila od leta 1661 do srede preteklega stoletja. Kdor je tobak pil ali nosljal, je glóbi ali dnarnikazni zapadel, na oder postavljen, v ječo veržen — pregreha tobak piti je bila šteta v versto prešešva!

Na Nemškem, kjer so se s tobakom soznali po Konradu Gesnerju, niso bili seer tako hudi zoper

tobakarje, vendar se je tudi ondí pisalo od njih: „da pa nekteri še bolj pijančevajo, si napravljajo celó v ustih in v vratu ognjiše, da kurijo hudiču na čast stobakom“. Dohtar zdravništva Trapp je tobak naravnost imenoval pomočnika hudičevega, kateri ljudi zapeljuje k vinu in olu.

Takemu preganjanju nasproti so se pa vzdigovali tudi branitelji in prijatli tobaka. V letu 1622 je spisal Neander „tobakoslovje“ (tobacologia), in v letu 1628 je Rafael Thorius zložil častno pesem na tobak (Hymnus tabaci).

Vkljub prekletstva in tabačnih sodnij so jeli proti koncu 17. stoletja že v mnogih deželah tobak sejati. K naj večji časti ga je na Nemškem povzdignil kralj Friderik Vilhelm I., ki je osnoval celó tobakarsk zbor.

Le profesorja dr. Laycock v Jorku in dr. Wright v Birminghamu sta dandanašnji skor edina ostala, ki se neprenehoma vojskujeta zoper tobak in mu pripisujeta mnogo škodljivih lastnost: topost uma, zdraziljivost serca, zgubo pogumnosti, vnetje gerla, jetiko in oterpjenje mnogih družih telesnih opravil. Gotovo je, da ta dva moža resnico govorita, ako se že sam po sebi slab človek preveč vdá ti razvadi; gotov strup pa je tobak mladim fantalinom, katerim bi se culica še gotovo bolj podajala kot pipa ali cigara. Tobak ni nikakor nedolžna reč, ampak zeliše se šteje k ostrim otmicam, — očitno je tedaj, da mladim in zavoljo tega še zlo občutljivim fantom škodovati mora.

Ako se oberremo še enkrat na zgodovino tobaka, vidimo mnogoverstno osodo njegovo. Indianskemu duhovniku je bil pripomočnik za pridobitev nadavetne slave, zamurcu bramba zoper nadležne merčese, zdravnikom čudodelno zdravilo, kupcu in kmetovavcu nov pridobitek premoženja. Eni so ga klicali „sveto zel“, drugi so ga preklinjali „hudičeva zeliše“. Vse to je prestavil tobak in se vedno bolj prikupil človeštvu, — zakaj pa: tega nam ne more ne nosljac ne pivec tobaka razodeti.

Starozgodovinski pomenki.

Kakšno božanstvo je Hercules Saxamus?

Rasložil Davorin Terstenjak.

Iz rokopisa: »Kdo so bili Noričani in Panonci, Kelti ali Slovenci?«

(Dalje in konec.)

Tudi Egipčani so imeli svojega Herkula. Od njega govorita Herodot in Diodor (glej: *Kreuzer Symbolik I. 336. nota*) in njegovo ime je bilo Som, tudi Hon (χον). Če ti besedi po jezikoslovji presodimo, sopet vidimo, da nekaj svetlega — lučnega pomenite. Soma se veli v sanskritu mesec in Hon — On pomeni v semitskem jeziku luč. Tudi pozitivne dokaze imamo, da je egipčanski Herkul Som ali Hon bil symbol solnea, in sicer sta nam za poročstvo Makrobi (*Satur. I. 20.*) in Plutarh (*de Iside et Osiride str. 367.*)

Ravno tako je feniški Herkul z imenom Melkarth bil symbol jarnega solnea (glej: *Movers die Phönizier str. 400, 415, 431, 444 in na drugih mestih, Herodot II. 44.*) Še za rimskimi cesarji je bil v veliki časti, kar dnarji z njegovim obrazom in napisom Herc. Gadet. (Hercules Gadetanus; Gades — Cadix je bila kartagiška naselbina) pričajo. (*Vollmer 799.*)

Ker smo se prepričali, da so stari Rimljani Herkula častili kot solčno božanstvo, bomo lahko razumeli, kakošno božanstvo da je Hercules Saxamus.

Spominki v čast božanstva Hercules Saxamus, Hercules Saxonus, Hercules Saxanus se najdejo v Italii in v Noriku ¹⁾ pogostoma, vendar nam še ni dozda

¹⁾ P. Apianus CLXXXVII.